

מחנה הפליטים אל-בורייג' ברצועת עזה, 1991; צילום: צביקה ישראלי

אף במשפט זה התברר כי עם פרוץ ההתפרעויות הורו גורמי הפיקוד הבכיר על שימוש בכוח כלפי המתפרעים כדי לדכא את ההתפרעויות וליצור הרתעה. אומנם הפקודות הכתובות התירו שימוש בכוח רק במהלך האירוע האלים ועד לסיומו, אך בפקודות שהועברו בפועל לכוחות בשטח לא הוגבלה במפורש הפעלת כוח. למעשה, הכוחות בשטח השתמשו בכוח לא רק לשם פיזור התפרעויות, אלא גם לענישת המתפרעים. מן העדויות עלה כי המג"ד אף הורה במפורש לחייליו "לשבור ידיים ורגליים", כי גורמי הפיקוד הבכיר היו מודעים - או לכל הפחות צריכים היו להיות מודעים - לאופן יישום הפקודות, וכי רק בשלב מאוחר יחסית הובהרו לכוחות הפועלים בשטח ההגבלות על שימוש בכוח. בית הדין התייחס לסוגיית ההוראות באומרו:

"אין ההוראה הכללית, נטולת הסייגים, צופה פני האירועים המורכבים וההתרחשויות היומיומיות במצבים משתנים, שהחייל הבודד, הצוות או הפלוגה עומדים בפניהם, במציאות קשה של עימות פיזי אלים מול גלי התפרעויות וסיכון אישי. אין היא שוקלת בשלב זה, הראשוני, מורכבות נפשו של החייל האינדיבידואל הפועל בשטח: מבנה אישיותו, רקעו הכללי, חינוכו, תפישת עולמו, ומשקעי העבר וההווה שהוא נושא עימו בכל הקשור להיסטורית העימותים העגומה עם האוכלוסיה המקומית שעה שהוא בא להנחית את אלתו על גופו של 'מפר הסדר', העומד מולו".

השופטים ציינו כי אף על פי שהכאה למטרת ענישה לא הותרה בשום שלב ואף נאסרה במפורש, נשמעו עדויות סותרות בעניין זה מפי מפקדים ברמות שונות, וכי תחושת המפקדים בשטח הייתה כי דרך השימוש בכוח, גם שלא לשם פיזור הפגנה או מניעת הפרת סדר, מתקבלת בחיוב.

פרשת "גבעתי א" ופרשת "גבעתי ב"

בפרשת גבעתי א' הועמדו לדין סרן נוסאם, סמ"ר אדלר, טור' הקהל, טור' קיבודי וטור' לוצאטו בעוון גרימת מותו של אל-שאמי האני בן דיב, עצור פלסטיני, ב-22 באוגוסט 1988. באותו מקרה ניסה המנוח להסתיר בביתו שבמחנה הפליטים ג'בליה שבחבל עזה את שני בניו, שיידו אבנים לעבר כוחות צה"ל, והפריע לחיילים לפתוח את דלת הבית. סמ"ר אדלר, טור' הקהל וטור' קיבודי נכנסו לבית, בעטו בו, הכו אותו מכות קשות בכל חלקי גופו באמצעות קתות נשקיהם ובמוט עץ ואחד מהם אף קפץ על גופו. טור' לוצאטו הצטרף במהלך האירוע אל חבריו ואף הוא השתתף בתקיפה הקשה. המעשים אירעו לאחר שהוצאה פקודת אנ"ם מבצעים ופורסמה אגרת רמטכ"ל בדבר אופן הטיפול במפירי סדר - פקודות שאסרו ענישה פיזית של מפירי סדר - אך בשטח עדיין ניתנו פקודות בעל פה שהורו על כך.

סרן נוסאם, רופא במילואים, הואשם בעבירה של גרימת מוות ברשלנות, לאחר שנטען נגדו כי לא טיפל במנוח כמתחייב באותן נסיבות. בית הדין הצבאי במחוז דרום קבע כי בשלב שבו פגש סרן נוסאם במנוח טרם הופיעו סימני מצוקה של ממש, וכי אפשר שמצבו הרפואי של המנוח הידרדר רק לאחר מכן. לפיכך נקבע שלא הוכח קיומו של קשר בין מעשי של סרן נוסאם למות המנוח, או אף כי התרשל באופן כלשהו, והוא זוכה מכל אשמה.

ארבעת החיילים הועמדו לדין בעבירה של הריגה. אף בעניינם קבע בית הדין המחוזי כי לא הוכח קשר בין תקיפתו של המנוח בביתו לבין מותו, שכן לאחר המעצר הוכה המנוח בידי חיילים נוספים שזהותם לא התגלתה. בית הדין הוסיף ובחן אם מעשי התקיפה הם בגדר התעללות. בעניין זה נקבע כי המנוח כלל לא היה מפר סדר, ולכן הכאתו על ידי החיילים חרגה אף מגבולות הפקודה שהורתה על ענישה פיזית של מפירי סדר. בית הדין המחוזי קבע עוד כי הכאתו של מפר סדר שאינו מתפרע, שנתפס ואינו מגלה התנגדות, רק כדי להרתיע מלחזור בעתיד על התנהגות דומה - אינה צורך צבאי והיא פעולת עונשין צרופה. בית הדין המחוזי הוסיף והבהיר: "פקודה הבאה לפגוע בחיי הזולת או בשלמות גופו, תחשב לבלתי חוקית בעליל אלא אם חייל סביר בנעליו של מקבל הפקודה היה מודע לצורך צבאי ברור וחד משמעי, המאין את פליליותה של אותה הוראה". לפיכך נקבע כי אסור היה לארבעת החיילים לציית לפקודה, ולא עומדת להם הגנה של צידוק.

החיילים הורשעו אפוא בעבירה של התעללות. סמ"ר אדלר, טור' הקהל וטור' קיבודי, שנמצאו בבית המנוח לכל אורך האירוע, נידונו לתשעה חודשי מאסר בפועל ולמאסר על תנאי. טור' לוצאטו, שהצטרף במהלך האירוע, נידון לשישה חודשי מאסר בפועל ולמאסר על תנאי.

דר/248/88 התובע הצבאי נ' סמ"ר אדלר ואח' (1989)
אב"ד: אל"ם גרוס; שופטים: רס"ן גילון, סרן פוקס

בפרשת גבעתי ב' הועמדו לדין בעבירה של חבלה בכוונה מחמירה רס"ן לויט, מפקד גדוד בגבעתי, סגן רשף, מפקד מחלקה בפלוגה המסייעת, ושני חיילי הפלוגה - סמל שוקרון וסמל זינבה, לאחר שהכו שני עצורים פלסטינים - עימד מוחמד חאסן עאקל וחאלד עלי איברהים עאקל, תושבי מחנה הפליטים אל-בורייג' שברצועת עזה. כוח צבאי בפיקודו של סגן רשף, שסמל שוקרון וסמל זינבה נכללו בו, עצר ב-7 בפברואר 1988 את שני הפלסטינים בחשד להשתתפות בהפרות סדר. החיילים הסיעו את העצורים לחורשה, הורידו אותם מהרכב אזוקים בידיהם והכו אותם במשך כ-20 דקות בכל חלקי גופם - בעיטות, מכות בידיים ומכות באלות, במטרה לפצוע אותם ולגרום להם לחבלות חמורות. סגן רשף השתתף בהכאת העצורים ואף פיקח עליה. לעצורים נגרמו חבלות בכל חלקי הגוף; אחד מהם הועבר לבית החולים ושם נפטר. רס"ן לויט הואשם בכך שהורה לפקודיו, ובכללם סגן רשף, סמל שוקרון וסמל זינבה, לעצור חשודים בהתפרעויות, להרחיקם ממקום המעצר כדי שלא לגרום למהומה, להכותם באלות בידיהם וברגליהם במטרה לשבור להם את הגפיים ולשחרר את העצורים, וכל זאת במקום להביאם למתקן כליאה לאחר המעצר.

"הפקודה להכות - בלתי חוקית בעליל"

בית הדין הצבאי בדרום ויכה את ארבעת חיילי גבעתי מהריגת תושב ג'בליה אך הרישע אותם בהתעללות ■ הוצא רוד נוסאם זוכה ■ השופטים: החקירה בתיק לא היתה שלמה

מתוך כתבה בעיתון מעריב, 26 במאי 1989

שלושת נאשמי "צוות החיסול" הורשעו יחד עם מפקד הגדוד

בית הדין הצבאי בפיקוד הדרום קבע כי ההוראה שנתן המג"ד להכות היתה בלתי חוקית בעליל ■ אלוף יצחק מרדכי ומפקד רצועת עזה בעבר תא"ל יעקב אור העלימו עין מהמכות ■ כיקורת על אל"ם אפי איתם (פיין) ■ סגן עופר רשף הוא היחיד שאישר שנתן הוראה לחייליו לשבור עצמות

מתוך כתבה בעיתון מעריב, 2 באוקטובר 1990

מתוך כתבה בעיתון מעריב, 25 בדצמבר 1989

העצורים לא הובלו למתקני המעצר, שהיו מלאים. במקום זאת נכבלו והובלו באוטובוס לפרדס סמוך. בהתאם להוראותיו של אל"ם מאיר למפקד הפלוגה הורדו העצורים מהאוטובוס, ובעודם כפופים, שוכבים על גבם ומחוסרי יכולת להתנגד - הוכו באלות במטרה לשבור את ידיהם ואת רגליהם. לאחר מכן שוחררו העצורים ותעודותיהם הוחזרו להם.

תחילה החליט הפרקליט הצבאי הראשי כי אל"ם מאיר יועמד לדין משמעת. לאחר שהחלטתו התפרסמה בעיתונות, הוגשה באמצעות האגודה לזכויות האזרח בישראל עתירה לבג"ץ נגד החלטה. בג"ץ קיבל את העתירה והורה להגיש נגד אל"ם מאיר כתב אישום פלילי:

"האם ניתן לדבר כלל על 'אי-בהירות' ו'ערפול' כאשר מדובר בהוראה להוציא אנשים מביתם, לכבול ידיהם ולחסום פיהם, להכות בהם באלות כדי לשבור ידיהם ורגליהם? איזו אי-בהירות יכולה להיות קיימת כלפי פקודה בלתי חוקית בעליל מסוג כזה [...] מעשים מסוג זה מקוממים כל בן-תרבות, ושום ערפל או אי-בהירות אינם יכולים לחפות עליהם, ובוודאי לא כאשר פקודה כזו ניתנת על-ידי מפקד בכיר, שחייב להיות מודע כי רמתו המוסרית של צה"ל אוסרת במפגיע התנהגות כזו."
(בג"ץ 425/89 צופאן ואח' נ' הפרקליט הצבאי הראשי ואח' (1989))

בעקבות החלטת בג"ץ הוגש נגד אל"ם מאיר כתב אישום לבית הדין המיוחד, בעבירות של חבלה בכוונה מחמירה, התעללות והתנהגות שאינה הולמת, בגין הפקודות שנתן לחיילים שבפיקודו בהיותו סא"ל ומפקד במרחב שומרון. בית הדין הצבאי המיוחד דחה את טענותיו של אל"ם מאיר כי לא נתן פקודה מפורשת להכות את העצורים במטרה לשבור את ידיהם ואת רגליהם. כן דחה את הטענות כי צה"ל כולו פעל בדרך זו, שכן היה זה כורח המציאות. נקבע כי פקודה להכות באופן כה חמור עצורים, שאף לא נתפסו במהלך אירוע מבצעי "מתנגלג", הייתה פקודה בלתי חוקית בעליל, וחריגה אף מנקודת מבטו של אל"ם מאיר:

"הפקודה בניסוחה המחמיר הייתה פקודה חריגה ומזעזעת - לא לבד בעיני שופטים, המרוחקים מזירת הפעולה, כשלעזרתם מרחק צינור - אלא בעיני המעורבים עצמם, באותם תנאים שבם ניתנה: החל בנאשם עצמו הרואה בה רע הכרחי, אך מסתלק מלצפות בכיצוע; דרך המ"פ וקציניו שהיו המומים לנוכח הפקודה והמדיניות 'שבאו מגבוה'; דרך הקצינים המקבילים לו-בדרגה, במעמד ובתפקיד; ועד לפסילתה על-ידי מפקד האוגדה - כנוגדת את 'רוח הפקודות' וע"י אלוף הפיקוד שראה בברור דגל שחור משחור מתנופף עליה".

לפיכך הרשיעו השופטים את אל"ם מאיר בעבירות של חבלה בנסיבות מחמירות ושל התנהגות שאינה הולמת, אולם זיכו אותו מעבירה של התעללות. בהתחשב בכך שאל"ם מאיר הודח מתפקידו, נמנעו השופטים מלהשית עליו מאסר בפועל והורו על הורדתו לדרגת טוראי.

מ/190 התובע הצבאי הראשי נ' אל"ם מאיר;
פסק הדין ניתן ביום 23 באפריל 1991; אב"ד: אל"ם פלד;
שופטים: אל"ם טלגם, אל"ם רוזנבאום

אם כן, בתי הדין הבהירו בפסיקתם כי פקודה שאינה עומדת במבחן המוסריות היא בלתי חוקית אף אם מקורה בדרג הגבוה ביותר, וכאשר היא בלתי חוקית בעליל - חובה שלא להישמע לה. המקרים שהתבררו בפסיקה הצבאית חידדו את הצורך בנורמה ברורה, ובד בבד את הדרישה ממי שמופקד על שמירת הנורמה - לקיימה בקפידה.

לכך תרם גם ערפול המושגים בכל הקשור לדרך השימוש בכוח, שנדמה כי נטע בלבול בתודעתם של מבצעי ההוראה:

"גם אם הכוונה הגלומה ביסוד ההוראה שניתנה ע"י גורמי הפיקוד הבכיר, הייתה לעשיית שימוש לגיטימי בכח, הרי שלאור הנסיבות שפורטו נשחקה ועורפלה עת שהלכה וירדה במורד הסולם הפיקודי עד מימושה בפועל בזירות האירועים. [...] אין להוציא מכלל אפשרות [...] כי גורמי הפיקוד הבכיר היו מודעים, ולפחות היו אמורים להיות מודעים לשחיקתה של הכוונה המקורית ולא עשו דבר, אלא בשלב מאוחר יחסית, לרענונה והטמעתה בקרב הכוחות הפועלים".

בפרשה הנדונה אין חולק כי השימוש בכוח היה עניין של יום-יום בפעילות של הפלוגה המסייעת; עוד נמצא כי מפקד הפלוגה סגן רשף נתן לחיילים הוראה ישירה שממנה למדו כי עליהם לשבור את עצמות המוכים. בעניין מפקד הגדוד רס"ן לויט נקבע כי אף אם לא הורה על כך ישירות בעצמו, עניין שבירת העצמות לא נעלם מעיניו, ובמגעיו עם פקודיו נראה היה כי הוא מאשר את השימוש בכוח. נקבע כי רס"ן לויט התיר במפורש הכאת עצורים מחוץ לאזור ההתפרעות, לדבריו - מטעמים "מבצעיים". בית הדין הצבאי המחוזי קבע כי משעה שנתן את ברכתו לפעילות נמשכת מעין זו ונמנע מלהפסיקה או מלנקוט צעדים אחרים שבסמכותו כדי למונעה, הריהו בבחינת מי ששידל אחר לביצוע המעשה, או מי שביצעו בעקיפין.

השופטים דחו את טענת החיילים כי עומדת לזכותם הגנת הצידוק ואת הטענה כי פעלו מתוך ציות להוראה של גורמי הפיקוד הבכיר באזור, המחייבת עשיית שימוש בכוח למטרות ענישה, וכי למעשה הייתה הוראה זו בבחינת מדיניות כללית ולא פקודה ישירה. **נקבע כי פקודה לנקוט אלימות כענישה היא פקודה בלתי חוקית בעליל, ואסור היה לציית לה:**

"אין אנו מעלים ברעתנו כי ניתן לקבוע מן הבחינה האובייקטיבית כי מעורבותם של הנאשמים באירוע מעורר חלחלה זה עשויה להיתפש כפעולה שמידת אי חוקיותה שנויה במחלוקת. שום אדם בר דעת הצופה באירוע ממין זה אינו יכול להניח, כי קיימות נסיבות כלשהן העשויות להקנות לגיטימציה למעשים אלה. בד בבד, קשה להאמין, כי גם מן הבחינה הסובייקטיבית סברו נאשמים אלה הנוטלים חלק באירוע, כי הם באים, על פי תומם, למלא אחר הוראות צו מפקדם כשעניניהם טחות מלהבחין בפסול המוסרי, הקיצוני, הטבוע במעשה".

לגבי כלל המעורבים נקבע כי היה עליהם לקרוא את אי-חוקיותה הגלויה והברורה של הפקודה ולזהות את אי-מוסריותה הבולטת, ולכן לא יוכלו לחסות בצילה של הגנת הצידוק. שני הקצינים ושני החיילים הורשעו בעבירות שיוחסו להם. על רס"ן לויט, שלא היה מעורב ישירות באירוע האלים, ואשר הודח מתפקידו בעקבות הפרשה וסיים את שירותו הצבאי, הוטל עונש מאסר על תנאי והורדה לדרגת סגן. על סגן רשף הוטלו חודשיים מאסר בפועל, מאסר על תנאי והורדה לדרגת סמל. שני החיילים המעורבים נידונו לחמישה חודשי מאסר על תנאי ולהורדה לדרגת טוראי.

דר/93/89 התובע הצבאי נ' רס"ן לויט ואח' (1990)
אב"ד: אל"ם צלקובניק; שופטים: אל"ם רונן, אל"ם יער

פרשת אל"ם מאיר

אל"ם מאיר הוא הקצין הבכיר ביותר שהועמד לדין בגין אחריותו לאלימות כלפי עצורים פלסטינים. על פי פקודותיו של אל"ם מאיר, בשתי הזדמנויות שונות בחודש ינואר 1988, עצרו חיילי גדוד נח"ל מוצנח תושבים מקומיים שנחשדו כמי שהשתתפו קודם לכן בהתפרעויות, על פי רשימות של "מפירי סדר" שהתקבלו משירות הביטחון הכללי.

עצורים פלסטינים שעצרו כוחות צה"ל במחנה הפליטים בלאטה, 2002; צילום: לע"ם